

**Pr. conf. dr. Leontin Popescu,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie,
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați**

ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR ÎN PERIOADA BIZANTINĂ

***Abstract:** In the millenary history of Byzantium, culture, under its various forms, was a constant preoccupation for most emperors. The Byzantine Empire always displayed a cultural dimension that manifested itself to full extent under extremely varied forms. As bearer and, thus, result of a complex cultural fusion, Byzantium took over, developed and passed on from antiquity to modernity elements as varied as possible that were first made and then handed down to the Greek, Hellenistic and ancient Roman worlds as well as the Oriental world.*

In the late ancient world, the Byzantine school was dominated by the return to Greek culture. Any good professor of higher education taught the Greek classics. The basic curriculum included Homer, Euripides, Aristophanes, and Demosthenes; more advanced students also read Herodotus and Thucydides, Plato and Aristotle. In the fourth century, the leading schools for higher education were those of Athens and Alexandria, which continued to be famous into the sixth century.

Set between the collapse of classical Antiquity and the Renaissance age that announced the dawn of modernity, Byzantium was unquestionably the upholder of medieval culture in Europe, even during the centuries when the rest of the continent was dominated by the so-called cultural “darkness”. Byzantine philosophers, jurists and theologians were the first teachers Italy ever had and it was through the Italian Renaissance that the Byzantine culture became an integral part of European culture forever.

***Keywords:** culture, Byzantium, university, school, library, professors, philosopher, theologian, literature, texts.*

Cultura și civilizația europeană în Evul Mediu, așa cum o descriu diferitele tratate de istorie medievală, este rezultatul unor sinteze componente atât de diferite, uneori chiar antagonice – celtice, germanice, bizantine, islamice pe un fond latin cu elemente elenistice – dar

care au dus la o simbioză cunoscută astăzi ca fiind cultura europeană. Ceea ce urma să devină o realitate geografică, social-politică și culturală chiar din Evul Mediu timpuriu, numită generic „Europa” își are de fapt începutul în perioada de declin a Imperiului Roman.

Oricare ar fi data de început, Bizanțul s-a născut la hotarul dintre Antichitate și Evul Mediu și într-un spațiu geografic tricontinental. Această realitate i-a dat și o altă dimensiune menținută statornic, indiferent de întinderile sale teritoriale mai mari sau mai mici. În cadrul Imperiului Constantinopolitan, în mare măsură spre deosebire de Imperiul Roman, a existat o mare diversitate din punct de vedere etnic, respectiv populații din cele mai diverse în Caucaz, Asia Mică, Peninsula Balcanică etc. Având o singură limbă oficială, latină și apoi greacă, impunând o singură religie, cea creștină, ortodoxă, Imperiul ca atare s-a dovedit de o toleranță extremă în raport cu popoarele diverse care alcătuiau substanța sa demografică și care și-au putut astfel păstra trăsăturile lor specifice de la etnogeneză până înspre vremurile moderne.

De mai multe ori împărțit în cursul secolului al IV-lea, Imperiul Roman s-a divizat definitiv la moartea lui Teodosie (395)¹. Popoare barbare, goți, vandali, franci, huni etc. împinse de mișcările popoarelor din Asia Centrală, s-au precipitat spre frontierele Imperiului. În timp ce Imperiul din Orient a rezistat cât de cât asaltului, Occidentul s-a prăbușit în câteva zeci de ani. Alaric ia Roma în stăpânire în 410.² Oficial, sfârșitul Imperiului Roman de Apus este datat la 496, anul când ultimul împărat Romulus Augustus, în vârstă de 13 ani, este detronat de generalul barbar Odoacru care își ia titlul de rege al Romei.³

Practic în anul 476 lumea veche se împarte în două zone culturale: zona Occidentală și zona Orientală, care vor evolua diferit fără a fi însă complet separate ci influențându-se reciproc de-a lungul unei

1. A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, trad. și note de I. A. Tudorie, V. A. Carabă și S. L. Nazăru, Ed. Polirom, Iași, 2010, p. 126.

2. Pr. dr. Emanoil Băbuș, *Bizanțul, istorie și spiritualitate*, Ed. Sophia, București, 2003, p. 79.

3. Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 5, ed. definitivă, Ed. Saeculum-Vestala, București, 2004, p. 8.

mari perioade de tranziție medievală de la o Europă a Imperiului la o Europă a națiunilor moderne ce se va naște după 1789. Spre deosebire de Imperiul Roman de Apus, supus unui dublu proces de barbarizare și ruralizare, Imperiul Roman de Răsărit, cunoscut sub numele de Imperiul Bizantin, va păstra tradiția greco-latină și urbană fiind și principalul pol de iradiere culturală.

Occidentul, dimpotrivă, devenit barbar, trece printr-o alarmantă criză socio-politică și mai ales culturală. Odată cu depopularea orașelor, cu absența școlilor, a lecturilor publice de opere literare, viața intelectuală cunoaște un vizibil regres. Tradițiile culturale degenerază. Gândirea, literatura și arta se îndepărtează tot mai mult de formele clasice. Învățământul se reduce la studiul gramaticii și al retoricii. Școlile superioare dispar, dreptul și filosofia se predau doar în trei orașe: Roma, Constantinopol și Atena.⁴

Nu același lucru se petrece în partea orientală a fostului Imperiu Roman, Bizanțul a păstrat și a cultivat timp de un mileniu tradițiile culturii grecești și dreptul roman (adaptându-l la noile condiții) și și-a creat structuri politice, administrative, diplomatice și militare eficiente. În Bizanț s-au păstrat timp de o mie de ani noțiunea de stat de drept public, orașele și clasele urbane, tehnicile diverselor meșteșuguri, artele și științele, și chiar învățământul de stat. La începutul secolului al X-lea Bizanțul apărea ca singurul stat civilizată al creștinătății, singurul care făcea figura de stat modern.

Foarte mulți cercetători⁵ au considerat că Imperiul Bizantin a fost o continuare directă a Imperiului Roman, numindu-l chiar la un moment dat (395), Imperiul roman de răsărit. Afirmația nu este lipsită de temei deoarece împărații bizantini au păstrat o lungă perioadă de timp titulatura împăraților romani și s-au considerat până la sfârșitul imperiului urmașii acestora, revendicând toate teritoriile asupra cărora stăpâniseră. În Imperiul Bizantin au supraviețuit forme de or-

4. *Ibidem*, p. 12.

5. Nicolae Iorga, *The Byzantine Empire*, Londra, 1907; Idem, *Istoria vieții bizantine*, București, 1974; M. V. Levtchenko, *Byzance des origines à 1453*, Paris, 1949; C. W. C. Oman, *Byzantine Empire*, Londra, 1896; G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris, 1969; Eduard Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, Ed. Minerva, 1976; Edward Ford, *Byzantine Empire*, Londra, 1911.

ganizare statală, administrativă ori socială de tradiție romană. Dreptul și normele juridice romane au rămas în vigoare multă vreme, cu modificări neesențiale. Chiar și limba oficială a imperiului a fost până la începutul secolului al VII-lea, latina. La rândul lor, locuitorii Imperiului Bizantin se numeau pe sine *romei*, iar țara lor era *Romania* sau pământul roman.

Caracterul grecesc al lumii bizantine s-a accentuat începând cu secolul al VII-lea, odată cu domnia împăratului Heraclius, când latina este înlocuită cu greaca. Grecismul va deveni mai pregnant în secolele următoare, când între Apus și Răsărit vor interveni disensiuni religioase majore (iconoclasmul, schisme) și chiar conflicte politice ca în cazul cruciadelor. Vom întâlni pentru bizantini tot în această perioadă și termeni ca: *helleni* sau *helladikoi*, dar în mod izolat și fără să-l înlocuiască pe cel de *romei*, iar cunoașterea limbii latine devenea o raritate, chiar și în cercurile rafinate ale Bizanțului.⁶

Până la cucerirea latinilor, Constantinopolul a rămas capitala civilizației europene. Timp de unsprezece secole Constantinopolul a fost centrul lumii luminate.

Civilizația și cultura bizantină s-au constituit ca o sinteză a tuturor elementelor politice, religioase, intelectuale ale lumii antice în declin: tradiție latină, elenism, creștinism, cultură orientală.⁷ De-a lungul unei perioade de peste 11 secole, în timp ce Occidentul trăia o epocă de fărâmițare, Imperiul Bizantin și-a creat o monarhie absolută și o administrație puternic centralizată, a conservat tradițiile clasice (cultura și dreptul roman) cărora le-a integrat elemente orientale și și-a extins acțiunea civilizatoare și culturală în țările Europei sud-estice și răsăritene.

Rolul civilizator și culturalizator al Bizanțului a fost evident binefăcător, în forme și în proporții diferite pentru popoarele din vecinătatea granițelor imperiului – pentru bulgari, sârbi, ruși, caucazieni, chiar și pentru arabi. Primele construcții publice musulmane au fost opera meșterilor bizantini. Până în secolul VIII actele oficiale ale curții

---

6. Georges Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 134-135.

7. Demetrios Constantelos, *Christian Hellenism. Essays and Studies în Continuity and Change*, tradotto dall'inglese în italiano da Joaquín Cortés Belenguer, Publicato da Aristide D. Caratzas, New Rochelle, New York & Athens, 1988, p. 5.

și administrației califatului erau redactate în limba greacă; școlile constantinopolitane erau ținta intelectualității islamice; califii omeiazi și abbasizi adunau manuscrise grecești și puneau să se traducă în limba arabă operele cele mai renumite de știință, medicină și filosofie elenice. În secolul al IX-lea, la Bagdad s-a format, sub influența Bizanțului, o mare și fecundă mișcare intelectuală; iar Mihail Psellos⁸ avea printre studenții săi și foarte mulți arabi.

În Occidentul Europei prestigiul civilizației și culturii bizantine a fost semnificativ. În secolul al IX-lea, principii Italiei își trimiteau fiii să-și completeze educația la Constantinopol. Exarhatul din Ravenna a fost principalul focar de artă bizantină din Italia. În Sicilia, omul de întinsă cultură, împăratul Frederic al II-lea, a adoptat concepții și metode ale administrației Bizanțului⁹. Influența culturii bizantine a ajuns, în Occident, până în Britania¹⁰ – unde mulți călugări irlandezi vorbeau limba greacă încă din secolul al VII-lea.

Învățământul profesat și valoroasele fonduri de manuscrise vor alimenta începuturile umanismului european. În 1519, limba greacă se preda la Universitățile din Cambridge, Oxford, Louvain. Ioan Lascaris își tipărește la Milano „Gramatica greacă” (1476-1480); iar Chalcondylas, prima ediție a Poemelor lui Homer (1488).

În 1515, Papa Leon al X-lea, sfătuit de Erasm de Rotterdam, fondează la Roma un gimnaziu grecesc. În Franța, Francisc I îl cheamă la Paris pe Lascaris și împreună plănuiesc înființarea unui institut de învățământ superior, asemănător întrucâtva Universității din Constantinopol – care va deveni mai târziu ilustrul *College de France*. Același Francisc I întemeiază în 1539 „Imprimeria Regală” – în care se vor tipări (sub îngrijirea elenistului Robert Estienne) ediții în limba greacă din operele marilor scriitori ai Antichității eline.

---

8. Constantin Psellos, numele de Mihail este numele de monah – cf. Nicolae Bănescu, *Mihail Psellos*, în Nicolae-Șerban Tanașoca (coord), *Literatura Bizanțului. Studii*, București, Ed. Univers, 1971, p. 167-194, aici p. 168; vezi și Vasile V. Muntean, *Bizantinologie*, vol. I, Timișoara, Ed. Arhiepiscopiei Timișoarei, 1999, p. 157-158.

9. Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 4, 2004, p. 363.

10. Paul Lemerle, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture a Byzance des origines au X-e siecle*, Ed. Presses Universitaires de France, Paris, 1971, p. 15.

1. Caracterul civilizației și culturii bizantine

Acesta este strâns legat de relațiile ce s-au stabilit între creștinism și lumea păgână, cu marea ei cultură latină¹¹. În primele sale secole istoria Bizanțului este de fapt istoria jumătății răsăritene a Imperiului Roman. În anul 330¹² Constantin cel Mare inaugurează noua capitală a imperiului, mutată pe malul Bosforului, căruia în cinstea împăratului fondator i se va spune Constantinopol, dar al cărui nume oficial era Noua Romă¹³.

În succesiunea lor cronologică¹⁴, evenimentele cele mai importante pe plan politic și militar au fost: primirea goților (332) și a vizigoților (382) ca federați; invaziile persane în Siria și Mesopotamia (337-363); apariția la granițe a hunilor (cca 375); domnia lui Arcadius ca împărat al Imperiului de Răsărit (395-408); construirea zidului lui Theodosius și care va apăra capitala dinspre uscat (413). După căderea Imperiului roman de Apus (476) împărații bizantini rămân singurii săi succesori legitimi.¹⁵

Cu anul 518 începe epoca lui Iustinian a cărui lungă domnie (527-565) a însemnat perioada de apogeu a imperiului atât pe plan economic, cât mai ales cultural, politic și militar. Generalii săi, Belizarie¹⁶ și Narses¹⁷ recuceresc teritoriile pierdute din Occident – din nordul Africii de la vandali (534)¹⁸, din Italia de la ostrogoți (555), din Spania de la vizigoți (554)¹⁹, realizând pentru ultima oară (deși pentru scurt timp) unitatea mediteraneană a Imperiului Roman.

În această perioadă până la domnia împăratului Heraclius, în domeniul culturii s-au înregistrat, de asemenea, fapte și opere care vor conferi un profil original noii culturi a Bizanțului.

---

11. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 150.

12. *Ibidem*, p. 104, 105.

13. Warren Treadgold, *O Istorie a statului și a societății bizantine*, vol. I, trad. de Mihai-Eugen Avădanei, prefață de Victor Spinei, Ed. Institutul European, 2004, p. 52.

14. Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 2, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 142.

15. *Ibidem*.

16. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 169.

17. *Ibidem*, p. 170.

18. *Ibidem*.

19. *Ibidem*.

2. Înființarea Universității din Constantinopol

În istoria milenară a Bizanțului, cultura sub diferitele ei forme a reprezentat o preocupare statornică pentru majoritatea împăraților.

În lumea veche, școala bizantină a fost dominată de întoarcerea spre cultura greacă. Orice profesor bun de școală superioară îi preda pe clasicii greci. Programa școlară includea pe Homer, Euripide, Aristofan și Demostene; elevii avansați îl studiau pe Herodot și pe Tucidi-de, pe Platon și pe Aristotel. În secolul al IV-lea, școlile de frunte din învățământul superior au fost Atena și Alexandria care au continuat să fie celebre până în secolul al VI-lea.²⁰

Domeniul gramaticii, începând cu secolul al III-lea, cunoaște un oarecare succes cu Apollonius Discobul care a fost primul ce s-a ocupat de sintaxă, în sensul modern al termenului. Apollonius este cel care definește pentru prima dată timpul *perfect* ca timp relativ la un stadiu prezent, deja atins, și primul care determină diferența dintre valoarea timpului *prezent* și cea a timpului *aorist*. Între alți profesori renumiți ai epocii se găseau și gramaticii Syrianus și Helladius. Syrianus nu este prea cunoscut, dar Helladius este cu siguranță profesorul istoricului bisericesc Socrates²¹ care îl pomenește în istoria sa. De asemenea sunt recunoscuți în această perioadă și gramaticul Ammonius care în 438 publică un poem epic denumit *Gainas*, precum și gramaticul Orus cu opera *Etnika*²². Acestei perioade îi aparține și sofistul Leontius de Atena împreună cu Evdochia, poetă și fiică a acestuia. Ca și profesori de gramatică latină ce au activat în Școala de la Constantinopol, în această perioadă, sunt enumerați Theophilus (425), Cledonius și Urbanus, precum și sofistii greci: Troilus, Priskus care este activ în timpul lui Teodosie II, Malchus în timpul împăratului Anastasius, Leonas profesorul lui Proklus²³. Printre istoricii acestei perioade cel mai renumit este Procopius din Cezareea (490 – cca 555), secretarul lui Belizarie²⁴,

20. Warren Treadgold, *op. cit.*, vol. I, p. 269.

21. Socrates, *Historia Ecclesiastica*, V, 16, în Migne, PG., vol. LXVII, col. 30-842, aici col. 42.

22. Fritz Schemmel, *La Scuola superiore di Constantinopoli dal V al IX secolo*, traduzione dal tedesco a cura di Giovanni Costa, Berlin, 1912, p. 17.

23. *Ibidem*.

24. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 204.

pe care l-a însoțit în campaniile din Africa și sudul Italiei, fiind autorul a trei opere de o importanță excepțională pentru bogăția informațiilor, consemnate cu un talent autentic de scriitor. *Războaiele* relatează cu precizie și spirit obiectiv campaniile lui Belizarie, totodată furnizând și prețioase date geografice, politice, etnografice privind ținuturile și popoarele pe care le cunoscuse, precum și evenimentele contemporane din Bizanț. *Despre edificii*²⁵ este o prezentare a activității edilitare a lui Iustinian. *Istoria secretă*²⁶, un tablou al realităților contemporane politice negative, este, în fond, un pamflet în care Belizarie, Iustinian și Teodora sunt prezentați în culori sumbre.

Crearea Universității din Constantinopol și publicarea Codexului Teodosian rămân însă înscrise drept momentele de vârf din istoria civilizației Imperiului Bizantin, aparținând în exclusivitate perioadei de guvernare a lui Teodosie al II-lea cel Tânăr²⁷. Până în secolul al V-lea Atena reprezenta principalul centru al învățământului și al științelor păgâne în întreg Imperiul Roman. Cu toate acestea, triumful creștinismului de la sfârșitul secolului al IV-lea a adus o sensibilă scădere a prestigiului acestei școli, declin amplificat nu numai de invazia vizigotă, dar și de crearea unei Universități creștine în vremea lui Teodosie al II-lea. Actul care a legitimat înființarea noii Universități de la Constantinopol a fost dat de către Teodosie al II-lea la 25 februarie 425²⁸. În noua sa formă, acest Auditorium, cum era numit, avea 31²⁹ de catedre, dintre care la 16 cursurile erau predate în limba greacă, iar la 15 în limba latină³⁰. Corpul profesoral³¹ era compus din 10 gramaticieni de limbă greacă, 10 de limbă latină, cinci retori greci și trei latini, la care se mai adăugau o cate-

25. *Ibidem*, 205.

26. *Ibidem*.

27. *Ibidem*, p. 136.

28. Cf. Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 2, 1987, p. 196, Constantin cel Mare este cel care fondează în 330 Universitatea din Constantinopol, Teodosie II doar o reorganizează în forma de *Auditorium*; vezi și Maria Georgescu, *Introducere în cultura bizantină*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008, p. 26.

29. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 137.

30. Maria Georgescu, *op. cit.*, p. 26

31. Carmelo Capizzi, *L'imperatore Anastasio I, 491-518 – studio sulla sua vita, sulla sua opera, e la sua personalità*, Ed. Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1969, p. 50.

dră de Filosofie și două de Drept³². În luna următoare, la 14 martie 425, un text înscris în Codex Teodosianus făcea elogiul acestei realizări de prestigiu din viața culturală a Noii Rome, dând chiar numele unor profesori. Astfel, pentru catedra de Gramatică a limbii grecești erau Helladios și Syrianus, pentru cea de Gramatică a limbii latine, Teofil, apoi sofistii Martinos și Maximos, juristul Leonțiu predând la catedra de Drept.

Profesorii erau foarte bine plătiți de către Stat, având obligația să-și dedice în exclusivitate timpul lor activității didactice de la universitate. Poziția lor socială în Stat capătă un loc aparte, oferindu-li-se onoruri de seamă³³. Fondarea acestui locaș de învățământ nu a avut o destinație cu totul întâmplătoare, ci a încercat să contrabalanseze prestigiul vechilor universități păgâne din Alexandria și Atena. Învățământul se făcea în două limbi: greacă și latină. Chiar dacă latina rămânea în continuare limba oficială, greaca o va înlocui treptat. Această inițiativă a fost cultivată tocmai de profesorii de la Universitatea din Constantinopol.

La vârsta de 20 de ani, tinerii din orice provincie a imperiului se puteau înscrie la Universitatea din Constantinopol sau la o altă școală superioară dintr-un mare oraș de provincie. În secolul al V-lea funcționau deja instituții de învățământ superior în centrele importante de învățământ³⁴ înființate unele chiar din secolul II³⁵ – Antiohia³⁶, Gaza, Nisibi, Cezareea Palestinei, Siracuza³⁷, Beirut³⁸ – faimoasă pentru studiile de Drept și închisă în 551.³⁹ Universitatea din Alexandria era recunoscută pentru studiul filosofiei, medicinei, dreptului, geometriei și astronomiei; cea din Atena – pentru studiul dreptului.⁴⁰

32. Paul Lemerle, *op. cit.*, p. 63.

33. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 137.

34. *Ibidem*, p. 151.

35. Eusebiu de Cezareea, *Ecclesiasticæ Historiæ*, V, 10; VII 29-33, VIII, 13, 2; IX, 6, 3, în J. P. Migne, vol. 20, col. 5-1549, aici col. 404, 636, 738, 797.

36. Pr. Emanoil Băbuș, *Istoria Bisericească Universală*, Ed. Σοφία, București, 2003, p. 85.

37. Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 2, 1987, p. 196; vezi și Warren Treadgold, *op. cit.*, vol. I, p. 271.

38. Robert Browning, *Universities Byzantine*, în Joseph R. Strayer, editor in chief, *Dictionary of Middle Ages*, vol. 12, New York, 1989, p. 300-302.

39. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 151.

40. Maria Georgescu, *op. cit.*, p. 25.

Întemeiată de Teodosie al II-lea, restaurată în secolul al IX-lea, protejată de Constantin Porfirogenetul, Școala Superioară din Constantinopol, în ciuda multor vicisitudini, a existat atâta vreme cât și imperiul. Crearea ei în secolul al V-lea, într-o perioadă în care vechile școli ale lumii romane încep să se închidă una după alta, rămâne în istorie drept un simbol în jurul căruia s-au grupat cele mai capabile forțe spirituale ale Imperiului.⁴¹

3. *Codex Theodosianus*

Reorganizarea învățământului superior a avut consecințe deosebit de importante asupra evoluției culturale ulterioare și în cadrul ei s-a putut elabora și publica „*Codex Theodosianus*”⁴², din punct de vedere cronologic cea mai veche culegere de legi imperiale, iar ca importanță ocupă locul al II-lea după *Corpus Juris Civilis*. Lucrarea a fost inițiată în anul 429 ca urmare a dificultăților întâlnite în folosirea Dreptului imperial, ca și a creșterii numărului legilor imperiale, necesitatea întocmirii unei culegeri unitare impunându-se acum cu acuitate. Pentru epoca anterioară lui Teodosie al II-lea erau cunoscute două colecții juridice: *Codex Gregorianus* și *Codex Hermogenianus*⁴³, numite astfel după numele celor doi juriști care le-au alcătuit⁴⁴. Prima culegere marchează epoca lui Dioclețian, iar a doua se referă la perioada succesorilor lui Dioclețian, până în secolul al IV-lea, încadrând legile promulgate de la sfârșitul secolului al III-lea până la aproximativ anul 360. Ambele au fost pierdute, existența lor fiind semnalată în fragmente neînsemnate ca și din noua colecție întocmită acum (prima jumătate a secolului al V-lea). Realizarea acestei vaste lucrări a fost încredințată unei comisii formată din nouă membri dintre care un rol important l-a avut Appelles⁴⁵. Publicarea noii culegeri, intitulată *Codex Theodosianus* s-a

---

41. Nicolae-Șerban Tanașoca (coord), *op. cit.*, p. 43.

42. Textul Codexului Teodosian a fost editat la Berlin între anii 1904-1905, fiind editat de T. Mommsen și P. M. Meyer – cf. Vasile Muntean, *Edictele religioase ale lui Teodosie cel Mare*, în rev. „Mitropolia Banatului”, nr. 4-6, (1974), p. 223-224.

43. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 137.

44. Pr. dr. Emanoil Băbuș, *Bizanțul, istorie și spiritualitate*, p. 89.

45. *Ibidem*, p. 90.

făcut în 438⁴⁶, după 9 ani de muncă asiduă. Codexul cuprindea legile în limba latină, materialul juridic fiind împărțit în 16 cărți, divizat apoi în numeroase capitole, clasificate la rândul lor pe probleme speciale: administrative, politice, religioase etc. În fiecare titlu decretele erau enumerate în ordinea cronologică, iar legile date după publicarea Codului au fost numite Novele. Importanța *Codexului Teodosian* este deosebită din punct de vedere istoric⁴⁷. Mai întâi, el este izvorul cel mai prețios pe care-l deținem pentru studiul istoriei interne a Imperiului Bizantin din secolele IV-V, cuprinzând în egală măsură perioada în care creștinismul a devenit religie de stat. De asemenea, Codul a servit mai mult decât culegerile anterioare, la întocmirea legislației lui Justinian. Noul cod dădea în prima jumătate a secolului al V-lea o mai mare stabilitate juridică, descoperind și luminând incertitudinile ivite din lipsa unei culegeri oficiale de legi. Prin *Codexul Theodosian* ideea de unitate a imperiului găsește o viguroasă afirmare, el fiind publicat atât în Orient cât și în Occident în numele celor doi împărați: Teodosie al II-lea și Valentinian al III-lea. Este semnificativ faptul că după publicarea lui, împărații romani ai Orientului nu vor mai trimite decât foarte rar legile lor în Occident.

În sfârșit, deținând informații autentice prezentate într-o formă destul de clară, *Codex Theodosianus* a exercitat o influență covârșitoare atât asupra popoarelor barbare din Orient cât și a celor din Occident. Faimoasa „lege romană a vizigoților“ (*lex romana vizigothorum*)⁴⁸ nu este decât un rezumat al Codului Teodosian. *Lex romana vizigothorum*, numită și „*Breviarul lui Alaric*“ (*Breviarium Alaricianum*), a influențat la rândul ei și legislația Europei Occidentale, devenind principala sursă de Drept roman în Occident⁴⁹. Culegerile legislative ale lui Justinian pătrund mult mai târziu în Occident, spre sfârșitul Evului Mediu. La rândul lor, bulgarii au primit Codexul Teodosian prin intermediul aceluiași Breviar al lui Alaric. „*Breviarium Alaricianum*“⁵⁰ fusese adresat prin Papa Nicolae I regelui bulgar Boris, care va tri-

46. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 138.

47. *Ibidem*.

48. *Ibidem*.

49. Vasile Muntean, *Bizantinologie*, I, p. 77.

50. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 138.

mite o delegație la papă în anul 866 pentru a-l întreba și a i se da relații în legătură cu „*legea lumii*“, *leges mundanae*⁵¹. Drept răspuns, papa trimite bulgarilor, după propriile sale cuvinte „*venerabila lege romană*“ (*venerandae romanorum leges*), considerată a fi fără îndoială „*Breviarul lui Alaric*“⁵².

Toate aceste exemple arată influența, valoarea și prețuirea deosebită a Codexului theodosian în lumea europeană de la apariția sa până în secolul al IX-lea.

4. Epoca clasică (610-1081) a civilizației bizantine

Este perioada în care cultura propagată de Constantinopol își câștigă pe deplin un caracter grecesc, incluzând importante contribuții orientale cu un conținut original propriu-zis „bizantin“. Această perioadă începe cu domnia lui Herakleios (610-641). În cele 5 secole care au urmat, au avut loc transformări profunde în toate domeniile vieții statului. Acum se pun și se consolidează bazele Statului Bizantin medieval cu accentuate tendințe de dezvoltare în sens feudal. În aceste secole, pe plan politico-militar imperiul trece la o politică expansionistă îndreptată în special spre regiunea Balcanilor, și la recucerirea Siriei, Armeniei și Mesopotamiei. Spre sfârșitul acestei perioade (1025-1081) imperiul trece printr-o gravă criză. Luptele pentru domnie aduc pe tron împărați care se dovedesc foarte slabi, uzurpările se țin lanț, țărănimea liberă este ruinată iar statul încetează a mai fi o putere mondială.

5. Cultura și învățământul bizantin după Iustinian până la 1453

Este un fapt bine cunoscut că împăratul bizantin Iustinian a retras subsidiile economice Academiei din Atena și probabil și altor școli păgâne din imperiu ceea ce a determinat desființarea lor. De fapt, el

---

51. *Ibidem*.

52. Vasile Muntean, *Bizantinologie*, I, p. 77.

limitează accesul profesorilor păgâni în școlile imperiului și în anul 529 desființează Universitatea din Atena⁵³, iar profesorii ei pleacă în exil sau se pensionează.

În ciuda decăderii filosofiei și retoricii păgâne după măsurile lui Iustinian, învățații și scriitorii consacrați au continuat să existe până la sfârșitul secolului al VI-lea. Unii dintre ei ca Paul Tăcutul și Agatias de Myrna au scris poezie clasică cu măiestrie.⁵⁴

Perioada de după Iustinian și a „secolelor obscure“, precum și perioada iconoclastă au reprezentat un regres atât în ceea ce privește învățământul bizantin cât și cultura bizantină, în general. Un oarecare reviriment intelectual se înregistrează în timpul împăratului Heraclius (610-641) care reorganizează universitatea înființată de Teodosie II sub denumirea de «*Oikumenikon Didaskaleion*»⁵⁵. Însă adevărata renaștere a învățământului și a culturii bizantine începe cu secolul al IX-lea atingând până la sfârșitul imperiului culmi intelectuale deosebite cu personalități de o excelentă erudiție culturală: patriarhul Fotie, Ioan Geometres, Leon Matematicul, Arethas de Cesarea, Leon Choiosphaktes, Mihail Psellos, Ioan Italos, Ioan Mavropous, Eustatie de Salonic, Anna Comnena, Teodor Lascaris, Teodor Metochites⁵⁶, Plethon Gemistos și Ioan Scholarios.⁵⁷

Ce trebuie remarcat în primul rând este reorganizarea vechii Universități de la Constantinopol în timpul cezarului Bardas⁵⁸, consilierul împăratului Mihail al III-lea cu înființarea de noi catedre: filosofie, retorică, aritmetică, geometrie, astronomie și muzică. Un grad de preeminență îl avea Facultatea de Drept unde cursurile erau gratuite

53. Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 2, 1987, p. 197.

54. Paul Lemerle, *op. cit.*, p. 71; vezi și Warren Treadgold, *op. cit.*, vol. I, p. 273.

55. Ioan Rămureanu și col., *Istoria Bisericească Universală*, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1987, p. 516.

56. Hans-Georg Beck, *Teodor Metochites și moștenirea antichității clasice*, Nicolae-Șerban Tanașoca (coord), *op. cit.*, p. 195-225.

57. Gugliermo Cavallo, *Omul bizantin*, Ed. Polirom, 2000, p. 123; vezi și A. A. Vasiliu, *op. cit.*, p. 366-367; Eugenie Renauld, Michel Psellos, *Chronographie au histoire d'un siecle de Byzance*, 976-1077, vol. I-II, Paris, 1926-1928, vol. I, p. IX.

58. Charles Diehl, *Figuri bizantine*, vol. I, trad. de Ileana Zara, prefață și tabel cronologic de Dan Zamfirescu, Editura pentru Literatură, 1969, p. 139; Nicolae Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. II, București, Ed. Anastasia, 2003, p. 365.

pentru toți studenții. *Curriculum* acestei „noi”⁵⁹ universități era format din cele șapte arte numite și liberale (*septem artes liberales*) împărțite, potrivit sistemului grecesc, în două cicluri: *trivium* și *quadrivium*⁶⁰.

Mihail Psellos (cca 1018-1078)⁶¹, decanul Facultății de Filosofie, mare demnitar și apoi rectorul Universității Bizantine a fost cel care a stabilit programa definitivă a studiilor universitare: în primul ciclu – *trivium* – se studiau gramatica, retorica și dialectica, iar în ciclul superior – *quadrivium* – se studiau aritmetica, geometria, muzica și astronomia⁶²; filosofia fiind considerată ca un complement al tuturor disciplinelor studiindu-se în paralel cu celelalte discipline ale ciclului superior⁶³. Toate disciplinele erau predate în limba greacă, limba oficială a imperiului încă din secolul al VII-lea. Cele șapte discipline ce alcătuiau cele două cicluri de studii universitare constituiau învățământul general numit „Οικουμενικόν διδασκαλεῖον”, sau în stil academic: Filosofia.⁶⁴

Cei mai distinși dascăli, ca un Leon Matematicianul sau Fotie au fost invitați să onoreze catedrele acestei universități. Conducerea a fost încredințată mai întâi lui Leon Matematicianul⁶⁵, însă adevăratul suflet a școlii bizantine a fost Fotie, unul dintre cei mai erudiți bărbați ai veacului său.⁶⁶ Mai târziu, din inițiativa sfetnicilor împărătești

59. Unii dintre istorici (vezi F. Fuchs, *Die hoheren Schulen von konstantinopel im Mittelalter*, Leipzig/Berlin, 1926) mergând pe o legendă târzie cu privire la faptul că în timpul lui Leon al III-lea, Bardas ar fi incendiat universitatea de la Constantinopol, împreună cu biblioteca și profesorii ei, susțin că ar fi o universitate nouă.

60. Steven Runciman, *The Last Byzantine Renaissance*, At the University Press, Cambridge, 1970, p. 28; vezi și Charles H. Haskins, *L'origine delle universita*, în Girolamo Arnaldi, *Le origini dell'Universita*, Ed. Societa editrice il Mulino, Bologna, 1974, p. 33-84, aici p. 47.

61. Vasile V. Muntean, *Bizantinologie*, I, p. 157-158.

62. Emile Durkheim, *L'evolution pedagogique en France. (Cours pour les candidats à l'Agrégation prononcé en 1904-1905)*, 1-2 vol, avec une introduction de Maurice Halbwachs, 1938, Québec à Chicoutimi, 2002, 136 p., aici, p. 45.

63. Emile Brehier, *Histoire de la Philosophie*, Presses Universitaire de France, 108, Boulevard Saint-Germain, Paris, 1959, p. 164.

64. Vitalien Laurent, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, vol. I, fasc. I, Ed. Institut Francais des Etudes Byzantines, Paris, 1971, p. 17.

65. Nicolae Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, II, p. 365.

66. Vasile V. Muntean, *Bizantinologie*, I, p. 136.

Psellos, Xiphilinos și Lichudis se redeschide vechea Universitate din Constantinopol.⁶⁷

Învățământul era privat, deci cu taxe, care nu erau însă insurmontabile, ceea ce asigura o relativă accesibilitate la cunoaștere. Învățământul secundar era concentrat în capitală. La vârsta de 10-11 ani un copil putea intra într-un *didaskaleion* sau *paideuterion* pentru a primi noțiuni de cultură generală (ενγκυκλιος παιδεια). Fiecare școală avea în principiu un profesor ajutat de un proximos⁶⁸. În acest sistem erau admiși elevi de toate vârstele, iar durata studiilor era de 6-7 ani.

Până în prima jumătate a secolului al XV-lea învățământul universitar cunoaște o perioadă de mare înflorire⁶⁹. Se observă o cultivare insistentă a platonismului, renaștere platonică prevestită chiar din secolul al XI-lea prin importanța ce o ia filosofia și mai ales filosofia antică în formarea culturii bizantine. Studiul filosofiei era obligatoriu pentru orice tânăr ce aspira să urce pe treptele ierarhiei laice și chiar ecleziastice. În general, în Bizanț existau două atitudini față de studiul filosofiei: pe de o parte, cea a celor care o considerau autonomă și o studiau ca atare și, pe de altă parte, cea a clericilor care o recomandau doar pentru instrucție.⁷⁰ Ceea ce dă culturii bizantine un caracter particular și care o face foarte deosebită de celelalte ale Evului Mediu, este contactul intim pe care l-a păstrat cu Antichitatea greacă. Autorii antici sunt studiați pentru valoarea lor în sine, literară, lingvistică, filosofică, morală. Omul bizantin vedea în cultura elină mai degrabă o arenă de perfecționare și întărire a capacităților sale mentale. Cu cât cineva reușea să adopte mai desăvârșit maniera de a scrie a unui poet clasic ori de a copia forma de expunere proprie unei mari filosofii eline, își dovedea abilitatea și putința minții sale. Tot la fel stăteau lucrurile cu subtilitatea interpretării de text, interpretarea pe nivele a pasajelor din Homer devenind piatra de încercare a puterii de comprehensiune.

67. Nicolae Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, II, p. 611-612.

68. Gugliermo Cavallo, *Omul bizantin*, p. 124.

69. Idem, *Una storia comune della cultura?*, în „Europa Medievale e mondo bizantino“, a cura di G. Arnaldi e G. Cavallo, Istituto storico italiano per il Medio Evo, Roma, 1997, p. 20-32, aici, p. 28.

70. Cristian Gagu, *Teologie și umanism în epoca paleologilor*, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2007, p. 267.

Marile biblioteci ale Constantinopolului păstrau numeroase manuscrise ale operelor autorilor antici. Patriarhul Fotie în „Biblioteca“ sa (Myrioblibion)⁷¹ analizează cu finețe critică textele a 280 de volume a autorilor clasici; în biblioteca cardinalului Bessarion din 900⁷² de manuscrise care o compuneau nu mai puțin de 300 erau ale autorilor greci antici⁷³. Fără voie, literatura și cultura bizantină stau sub influența culturii clasice.⁷⁴ Scriitorii bizantini luau cu plăcere ca model pe autorii clasici și se sileau să-i imite: Procopius imită pe Herodot și pe Tucidide; Nichifor Bryene ia de model pe Xenophon, Ana Comnena se silește să rivalizeze cu Tucidide și Polybiu⁷⁵; Leon Matematicianul, cel care a excelat în domeniul științelor exacte dar și în retorică sau filosofie și Arethas din Cezareea, un grec din Patras, care acoperă cu activitatea sa ultima parte a secolului al IX-lea și primii ani ai secolului al X-lea.

În școlile bizantine, alături de operele autorilor creștini, autorii clasici erau baza educației. Homer era cartea de căpătâi, lectura favorită a tuturor elevilor, și e de ajuns să vedem ce citise Mihail Psellos la douăzeci de ani pentru a ne da seama de tot ce se studia în timpul său ca rector al Universității Bizantine. Chiar din prima tinerețe, Psellos știa Iliada din memorie⁷⁶ și-și îndemna studenții să-i imite pe Pitagora și Platon pe care îi studia în mod particular. Când punea în confruntare prezentul cu trecutul clasic, Psellos găsea în vechea Grecie toate virtuțile pe care dorea să le vadă la elevii săi.⁷⁷

Tot acum îi putem aminti și pe faimosul filosof platonician Ioan Italos⁷⁸, elevul lui Psellos, pe Ioan Tzetzes⁷⁹ sau pe Teodor Prodromos⁸⁰,

71. Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 4, 2004, p. 294.

72. Lotte Labowsky, *Il cardinale Bessarione e gli inizi della Biblioteca Marciana, în Venezia e l'Oriente fra tardo medioevo e rinascimento*, a cura di A. Pertusi, Firenze, 1966, p. 59-82.

73. Charles Diehl, *op. cit.*, vol. I, p. 138; vezi și Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 4, Ed. Saeculum I. O. – Ed. Vestala, București, 2004, p. 364.

74. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 463.

75. *Ibidem*, p. 139.

76. Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 4, 2004, p. 296.

77. Demetrios Constantelos, *op. cit.*, p. 17.

78. Robert Browning, *op. cit.*, p. 302.

79. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 472.

80. *Ibidem*, p. 473.

nume care fac gloria epocii comnenilor. Prin acești cronicari, teologi, matematicieni, astronomi sau muzicieni, această perioadă se înscrie în ceea ce s-a numit ulterior epoca Renașterii grecești⁸¹. Aceasta vestea practic umanismul Renașterii italiene: aceeași pasiune pentru Antichitate, același devotament pentru Platon, Aristotel și Homer, aceeași imitare a autorilor antici, aceeași vanitate și entuziasm pentru lupta de idei.

În secolul al IX-lea, dogii Veneției⁸² își trimit fiii la Constantinopol pentru studii avansate și în același timp se stabilesc contacte tot mai strânse între cele două spații de cultură, oamenii de cultură bizantini, în timp și mai ales în ultimii ani ai Imperiului Bizantin, destui stabiliți în Occident, jucând un rol însemnat în istoria Renașterii italiene. Un exemplu este profesorul Georgios Gemistos Plethon⁸³ care ține mai multe lecții în timpul Conciliului de la Florența (1438) pe tema diferențelor dintre Platon și Aristotel, conferințe care i-au entuziasmat pe umaniștii italieni încât l-au determinat pe Cosimo de Medici să întemeieze Academia platoniciană florentină⁸⁴.

Prestigiul de care se bucurau în Apus profesorii și învățământul bizantin a atras mulți tineri, în special italieni, dornici să învețe limba greacă pentru a-i putea citi pe clasicii literaturii grecești în original. Primul occidental care sosea la începutul secolului al XIV-lea la Constantinopol din dragostea de a-i studia pe Platon și Aristotel în originalul grecesc este Varlaam Calabritul care intră în dispute teologice cu învățatul călugăr Nichifor Gregoras și participă la disputa isihastă la Bizanț.⁸⁵ Umilit în disputele cu grecii, Varlaam se întoarce în Occident și la Avignon îl are elev pentru lecțiile de limba greacă pe Francesco Petrarca care nu reușește să învețe prea mult limba greacă datorită morții lui Varlaam⁸⁶. Imediat după Varlaam cel care are un oarecare rol

---

81. Charles H. Haskins, *Studies in the History of Mediaeval Science*, Cambridge, 1924, p. 141.

82. Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 4, 2004, p. 363.

83. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 650.

84. G. Cavallo, *Omni bizantin*, p. 123; vezi și A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 686.

85. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 682.

86. *Ibidem*; vezi și Cornelia Comorovski, *Literatura umanismului și Renașterii*, vol. I, Ed. Albatros, București, 1972, p. 4.

în epoca primei Renașteri⁸⁷ este discipolul acestuia, Leontios Pilatos de origine din sudul Italiei. Leontios predă din 1360 la Studium-ul din Florența limba greacă avându-l ca elev în tainele limbii grecești timp de trei ani pe Giovanni Boccacio⁸⁸.

Influența efectivă a culturii bizantine asupra centrelor culturale din Italia începe cu adevărat la sfârșitul secolului al XIV-lea și se continuă pe tot parcursul celui următor prin veritabili umaniști bizantini: Manuel Chrysoloras, Gemistos Plethon și Bessarion de Niceea⁸⁹. Aceștia fie că au la Constantinopol diverși elevi occidentali fie ei înșiși vin în Occident pentru a preda limba și cultura greacă.

Dintre occidentalii care au urmat în această perioadă de secol XV o educație bizantină merită a fi menționați Guarino din Verona⁹⁰, care studiază cu Manuel Chrysoloras, sicilianul Giovanni Aurispa⁹¹ care va preda limba și literatura greacă la Universitățile din Florența și Bologna⁹², sau Francesco Filelfo care i-a fost discipol mai întâi lui Ioan Chrysoloras și apoi lui Gheorghios Chrysococces până a părăsit Constantinopolul în 1426.⁹³ Pe aceștia, cărora li se adaugă desigur și alți italieni care au studiat în acea vreme la Constantinopol, Louis Brehier îi socotește „adevărați inițiatori ai Renașterii”⁹⁴ ca unii care au popularizat studiul limbii și a culturii clasice grecești și care au adus cu ei numeroase manuscrise grecești în Italia.

În secolul al XV-lea a-ți desăvârși studiile la Universitatea din Constantinopol era o dovadă de înaltă calificare intelectuală.⁹⁵ În aceeași perioadă își începeau activitatea în Occident mulți cărturari fugiți din Bi-

87. *Ibidem*, p. 683.

88. Viktor Lazarev, *Originile renașterii italiene-trecento*, trad. de Vasile Florea, Ed. Meridiane, vol. I, București, 1984, p. 73-74

89. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 685.

90. Agostino Pertusi, *Cultura bizantină a Venezia*, în *Storia della cultura Veneta*, vol. I Dalle Origini al Trecento, asist. dell'editore: Girolamo Arnaldi, Ed. Neri Pozza Editore, Vicenza, 1980, p. 326-349, aici 349; vezi și A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 685.

91. *Ibidem*.

92. Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 2, 1987, p. 198.

93. Cristian Gagu, *op. cit.*, p. 265.

94. Louis Brehier, *Note sur l'histoire de l'enseignement supérieur a Constantinople*, în rev. „Byzantion”, nr. 3 (1927), p. 373.

95. Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 2, 1987, p. 198.

zant, precum Ioan Arghiropolus⁹⁶ unul dintre puținii greci care au studiat la Padova⁹⁷, Manuel Chrysoloras⁹⁸, Bessarion de Niceea⁹⁹, Gemistos Plethon care reprezintă procesul transplantării valorilor culturale bizantine în Occident, în Apus acolo unde climatul era mai favorabil, permițându-le integrarea în coordonatele occidentale¹⁰⁰. La rândul său, Occidentul era tot mai conștient de ceea ce trebuia să învețe de la profesorii bizantini care aduceau un sprijin pentru succesul așa-numitelor *studia humanitatis*¹⁰¹, contribuind astfel la formarea culturii primei Renașteri.

În primul rând, erudiții bizantini veniți în Occident aduceau cu ei texte grecești necunoscute în Occident sau disponibile numai în traduceri latinești fie din greacă fie din arabă, traduceri la rândul lor ale originalului grecesc. Se știe, de exemplu, de existența la Florența a unei biblioteci aparținând distinsului profesor și diplomat Manuel Chrysoloras pentru a preda limba greacă la invitația Senioriei orașului Florența.¹⁰² Din această bibliotecă nu lipseau Homer, Tucidide, Platon, Isocrate, Demostene și Plutarh, dar și texte patristice creștine unele traduse în italiană chiar de elevii lui Chrysoloras¹⁰³.

În al doilea rând, profesorii bizantini introduc prin lecțiile și studiile lor un nou stil de învățământ nemaicunoscut în Occident. E de ajuns să citim scrierile discipolilor numai ai lui Manuel Chrysoloras, cum am amintit deja de Leonardo Bruni și Guarino da Verona pentru a înțelege cât entuziasm putea stârni marele profesor bizantin în elevii săi care erau îndemnați să părăsească principiile retoricii romane fundamentate de Cicero și să recurgă la procedeele analitice ale lui Hermogenes¹⁰⁴.

96. G. Cavallo, *Omul bizantin*, p. 124.

97. Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 2, 1987, p. 198.

98. A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 685.

99. *Ibidem*, p. 662.

100. Cornelia Comorovski, *op. cit.*, p. 57.

101. G. Cavallo, *Omul bizantin*, p. 133.

102. *Ibidem*.

103. Cf. C. Monzani, *Prefață* la Leonardo Bruni Aretino, *Istoria fiorentina*, trad. din italiana vulgară de Donato Acciajuoli, Ed. F. Le Monnier, Firenze, 1861, p. 8: Leonardo Bruni, cunoscut și ca Leonardo Aretino elev al lui Chrysoloras traduce tratatul Sf. Vasile cel Mare – *Celor tineri, cum pot ei trage folos din scrierile păgâne*.

104. G. Cavallo, *Omul bizantin*, p. 134.

În al treilea rând, profesorii bizantini veniți să profeseze în Italia dobândeau o cunoaștere deosebită a limbii latine ceea ce a declanșat o infuzie de texte grecești, puse în circulație prin traducerea lor de către acești învățați greci.

La sfârșitul secolului al XV-lea cultura greacă în Occident cunoaște o importantă revenire datorată activității profesorilor și primilor umaniști bizantini care au desfășurat anterior acestui secol o bogată activitate de schimb cultural, dar și centrelor universitare italiene, în special cel de la Padova la care predă începând cu 1497 renumitul învățat grec Nicolas Laonic Thomeus. Acesta deschide o nouă cale în istoria culturii italiene în mod special și în general în Occident, calea spre neoaristotelismul promovat de Pietro Poponazzi și Cesare Cremonini și implicit prin ei, către studiul independent al științelor din secolul al XVI-lea.¹⁰⁵

Influența învățaților greci de la începutul Renașterii nu a rămas doar în granițele Italiei, ci a trecut dincolo de Alpi ajungând până în Ungaria. Un exemplu este discipolul lui Chrysoloras la Padova, Pier Paolo Vergerio, născut la Capodistria în 1370, care ajunge, după Sinodul de la Constanța (1414-1418), la Budapesta unde profesează 26 de ani și unde unește în jurul său un grup de umaniști unguri printre care Janos Vitez. Acesta, încurajat de Vergerio, îl va trimite pe nepotul său tot un Janos Veret să studieze la Ferrara cu Guarino de Verona și mai apoi va deveni mentorul și profesorul lui Matei Corvin la cererea tatălui său Iancu de Hunedoara.¹⁰⁶ Matei Corvin a fost instruit în italiană.¹⁰⁷ Descoperind realizările Renașterii, a început să promoveze influențele culturale italiene în Ungaria. Buda, Esztergom, Székesfehérvár și Visegrád au fost printre orașele care au beneficiat de stabilirea unui sistem de sănătate publică și educație, precum și de a unui nou sistem juridic sub domnia lui Matei Corvin. Acest rege al Ungariei s-a dovedit a fi un generos mecena al artiștilor din Italia (ex. Galeotto Marcio) și Europa de Vest, care s-au strâns la curtea sa. Biblioteca sa, cunoscută drept Bibliotheca Corviniana, era cea mai mare colecție europeană de cronici

---

105. Steven Runciman, *op. cit.*, p. 101.

106. G. Cavallo, *Omnia bizantin*, p. 135.

107. *Ibidem*.

istorice și lucrări filosofice și științifice din secolul al XV-lea, numărând peste 5.000 de exemplare, fiecare exemplar valorând mai mult de 1.000 florini de aur. Cărțile și documentele bibliotecii au fost cumpărate de către solii regelui în Italia, Grecia și Asia Mică, fiind strânse peste 5.000 de bucăți, în valoare de circa 33.000 ducați de aur. Pe lângă acestea, Matei Corvin a inițiat și un grandios proiect de traduceri din limba greacă la care a angajat pe câțiva studenți de la cursurile de la Florența și Padova cu Ioan Argyropulos.

Acestea au fost modalitățile prin care profesori greci medievali și-au putut lăsa o moștenire și în cultura occidentală imprimându-i acesteia dinamismul și vitalitatea creatoare.

Înscriindu-se în timp între prăbușirea Antichității clasice și Renașterea ce anunța zorile modernității, în plan cultural Bizanțul a fost, fără îndoială, cel mai de seamă exponent al culturii medievale europene, inclusiv în secole în care în restul continentului domnea, mai mult sau mai puțin, „întunericul” cultural. „*Ei, grecii, erudiții lor, gramaticienii și filozofii lor au fost primii dascăli ai Italiei*”¹⁰⁸ și prin Renașterea italiană, cultura bizantină a devenit parte componentă a culturii europene pentru totdeauna.

În Imperiul Bizantin a existat permanent o cultură ce s-a manifestat plenar în forme din cele mai diverse. Fiind un moștenitor și deci un rezultat al unei complexe sinteze, Bizanțul a preluat, dezvoltat și transmis, de la Antichitate spre modernitate, elemente din cele mai diverse ce au fost mai întâi create și mai apoi infuzate în lumea grecească, în cea elenistică, în cea a Romei antice, ca și în cea a Orientului.

Imperiul Bizantin, de-a lungul existenței sale, a avut o extensie teritorială pe trei și apoi pe două continente, înglobând populații cu civilizații din cele mai diferite care au devenit apoi părți componente și au dat unele dintre trăsăturile originale ale culturii și civilizației bizantine. Nu poate fi ignorată nici realitatea că, și din punct de vedere cultural, Bizanțul a fost o punte de legătură nu numai între lumea veche și cea modernă ci și între Occident și Orient.¹⁰⁹

108. Henri Vast, *Le cardinal Visarion*, Paris, 1878, p. 162.

109. Ecaterina Lung și Gheorghe Zbucnea, *Istorie Medie Universală I. Europa medievală (secolele V-XV)*, Editura Fundației România de Mâine, București, 2003, p. 133.

Apare, aşadar, o dublă caracteristică a culturii bizantine, respectiv cea de transmițătoare prin veacuri a valorilor culturale ale Antichității, precum și cea de creatoare a propriilor opere și valori în cele mai diverse domenii ale creației culturale. Bizanțul s-a aflat din punct de vedere politic, multă vreme, în prim planul realităților europene. În același timp el s-a aflat, uneori în mod singular, și în fruntea manifestărilor istorice culturale pe același continent. El n-a cunoscut efectele dezastroase rezultate în planul general al culturii din invaziile barbare în provinciile occidentale ale Imperiului Roman. Continuitatea statală, chiar restrânsă teritorial o vreme, a permis o supraviețuire și o cultivare permanentă a culturii scrise sau artistice în toate ipostazele ei.

Cultura bizantină, continuând Antichitatea, a fost deschisă și sensibilă influențelor din afară, adaptându-se împrejurărilor, străină de imobilism și stagnare. Și în domeniul culturii s-au manifestat componentele generale ale sintezei bizantine. Bizanțul s-a caracterizat printr-o unitate manifestată în domenii din cele mai diverse, precum limba, religia, structurile statale.

Ceea ce cultura bizantină a putut realiza în comparație cu cea occidentală a fost tocmai evitarea laicizării și a secularismului specifice culturii umaniste apusene, și aceasta datorită fidelității ei față de creștinism, respectat mai mult sau mai puțin de toți oamenii de cultură bizantini.

Bibliografie

- Băbuș, Emanoil, *Bizanțul istorie și spiritualitate*, Ed. Σοφία, București, 2003, 79.
- Idem, *Istoria Bisericească Universală*, Ed. Σοφία, București, 2003, 85.
- Bănescu, Nicolae, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. II, Anastasia, București, 2003, 365.
- Idem, *Mihail Psellos*, în Nicolae-Șerban Tanașoca (coord), *Literatura Bizanțului. Studii*, Ed. Univers, București, 1971, 168;
- Beck, Hans-Georg, *Teodor Metochites și moștenirea antichității clasice*, în Nicolae-Șerban Tanașoca (coord), *Literatura Bizanțului. Studii*, Edit. Univers, București, 1971, 195-225.
- Brehier, Emile, *Histoire de la Philosophie*, Presses Universitaire de France, 108, Boulevard Saint-Germain, Paris, 1959, 164.
- Brehier, Louis, *Note sur l'histoire de l'enseignement supérieur a Constantinople*, Byzantion, 3 (1927), 373.

Browning, Robert, *Universities Byzantine*, în Dictionary of the Middle Ages, vol. 12, Charles Scribner's Sons, New York, 1989, 300-302.

Idem, *Universities Byzantine*, în Joseph R. Strayer, editor in chief, *Dictionary of Middle Ages*, vol. 12, New York, 1989, 301.

Capizzi, Carmelo, *L'imperatore Anastasio I, 491-518 – studio sulla sua vita, sulla sua opera, e la sua personalità*, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1969, 50.

Cavallo, Guglielmo, *Omul bizantin*, Ed. Polirom, Iași, 2000, 123.

Idem, *Una storia comune della cultura?*, în *Europa Medievale e mondo bizantino*, a cura di G. Arnaldi e G. Cavallo, Istituto storico italiano per il Medio Evo, Roma, 1997, 28.

Comorovski, Cornelia, *Literatura umanismului și Renașterii*, vol. I, Albatros, București, 1972, 4, 57.

Constantelos, Demetrios, *Christian Hellenism. Essays and Studies în Continuity and Change*, tradotto dall'inglese în italiano da Joaquín Cortés Belenguer, Pubblicato da Aristide D. Caratzas, New Rochelle, New York & Athens, 1988, 5.

Diehl, Charles, *Figuri bizantine*, vol. I, trad. de Ileana Zara, prefață și tabel cronicologic de Dan Zamfirescu, Editura pentru Literatură, București, 1969, 139.

Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 2, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1987, 142.

Idem, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 5, ed. definitivă, Saeculum-Vestala, București, 2004, 8.

Durkheim, Emile, *L'évolution pédagogique en France. (Cours pour les candidats à l'Agrégation prononcé en 1904-1905)*, 1-2 vol, avec une introduction de Maurice Halbwachs, 1938, Québec à Chicoutimi, 2002, 45.

Eusebiu de Cezarea, *Ecclesiasticæ Historiæ*, V, 10; VII, 29-33; VIII, 13, 2; IX, 6, 3, în *Patrologia Graeca*, vol. 20, Lutetiae Parisiorum J. P. Migne, Paris, 1857, col. 5-1549, aici col. 404, 636, 738, 797.

Ford, Edward, *Byzantine Empire*, Londra, 1911.

Fuchs, F., *Die hoheren Schulen von konstantinopel im Mittelalter*, Leipzig/Berlin, 1926.

Gagu, Cristian, *Teologie și umanism în epoca paleologilor*, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2007, p. 267.

Georgescu, Maria, *Introducere în cultura bizantină*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008, 26.

Gibbon, Eduard, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, Ed. Minerva, 1976.

Haskins, Charles H., *L'origine delle universita*, în Girolamo Arnaldi, *Le origini dell'Universita*, Societa editrice il Mulino, Bologna, 1974, 47.

Haskins, Charles H., *Studies in the History of Mediaeval Science*, Cambridge, 1924, 141.

Iorga, Nicolae, *Istoria vieții bizantine*, București, 1974.

Idem, *The Bizantine Empire*, Londra, 1907.

Labowsky, Lotte, *Il cardinale Bessarione e gli inizi della Biblioteca Marciana*, în *Venezia e l'Oriente fra tardo medioevo e rinascimento*, a cura di A. Pertusi, Firenze, 1966, 59-82.

Laurent, Vitalien, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, vol. I, fasc. I, Institut Français des Etudes Byzantines, Paris, 1971, 17.

Lazarev, Viktor, *Originile renașterii italiene-trecento*, trad. de Vasile Florea, Meridiane, vol. I, București, 1984, 73-74.

Lemerle, Paul, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture a Byzance des origine au X-e siecle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1971, 15.

Levtchenko, M. V., *Byzance des origines à 1453*, Paris, 1949.

Lung, Ecaterina și Zbucnea, Gheorghe, *Istorie Medie Universală I. Europa medievală (secolele V-XV)*, Ed. Fundației România de Măine, București, 2003, 133.

Monzani, C., *Prefață la Leonardo Bruni Aretino, Istoria fiorentina*, trad. din italiană vulgară de Donato Acciajuoli, Ed. F. Le Monnier, Firenze, 1861, 8.

Muntean, Vasile V., *Bizantinologie*, vol. I, Edit. Arhiep. Timișoarei, Timișoara, 1999, 77, 157-158.

Muntean, Vasile, *Edictele religioase ale lui Teodosie cel Mare*, în rev. „Mitropolia Banatului”, nr. 4-6 (1974), 223-224.

Oman, C. W. C., *Byzantine Empire*, Londra, 1896;

Ostrogorsky, Georges, *Histoire de l'Etat byzantin*, Payot, Paris, 1969, 134-135.

Pertusi, Agostino, *Cultura bizantina a Venezia*, în *Storia della cultura Veneta*, vol. I Dalle Origini al Trecento, asist. dell'editore: Girolamo Arnaldi, Neri Pozza Editore, Vicenza, 1980, p. 326-349, aici 349.

Rămureanu, Ioan și col., *Istoria Bisericească Universală*, Ed. Institutului Biblic, București, 1987, 516.

Renauld, Eugenie, *Michel Psellos Chronographie au histoire d'un siecle de Byzance, 976-1077*, vol. I-II, Paris, 1926-1928, vol. I, 9.

Runciman, Steven, *The Last Byzantine Renaissance*, At the University Press, Cambridge, 1970, 28, 101.

Schemmel, Fritz, *La Scuola superiore di Constantinopoli dal V al IX secolo*, traduzione dal tedesco a cura di Giovanni Costa, Berlin, 1912, 17.

Socrates, *Historia Ecclesiastica*, V, 16, în *Patrologia Graeca*, vol. 67, Lutetiae Parisiorum J. P. Migne, Paris, 1857, col. 42.

Tanașoca, Nicolae-Șerban (coord), *Literatura Bizanțului. Studii*, Univers, București, 1971, 43.

Treadgold, Warren, *O Istorie a statului și a societății bizantine*, vol. I, trad. de Mihai-Eugen Avădanei, prefață de Victor Spinei, Institutul European, Iași, 2004, 52.

Vasiliev, A. A., *Istoria Imperiului Bizantin*, trad. și note de I. A. Tudorie, V. A. Carabă și S. Nazăru, Polirom, Iași, 2010, 126.

Vast, Henri, *Le cardinal Visarion*, Paris, 1878, 162.